

IZMEĐU MLETAKA I BEČA: PAŽLJIVA ZNANSTVENA OBRADA OSJETLJIVIH TEMA

Prikaz knjige Salvator Žitko, Brigitta Mader, *Med Benetkami in Dunajem. Kulturna dediščina kot predmet nacionalnega prestiža in istrske identitete* (Između Mletaka i Beča.

Kulturna baština kao predmet nacionalnoga ugleda i istarskoga identiteta),
Založba Annales, Kopar 2025, 264 str.

Znanstvena monografija *Med Benetkami in Dunajem* sastoji se od dvije studije, od kojih se dulja, Salvatora Žitka, bavi talijansko-jugoslavenskim/slovenskim, a druga, Brigitte Mader, talijansko-austrijskim odnosima vezanima uz pitanje restitucije kulturne baštine. Studija Salvatora Žitka na slovenskome jeziku bavi se vrlo osjetljivom i još uvijek aktualnom temom povrata iz Italije pokretne kulturne baštine i arhivskoga gradiva odnesenih iz Kopra, Izole i Pirana između 1940. i 1944., a studija Brigitte Mader na njemačkome jeziku povratom, nakon Prvoga svjetskog rata, prehistorijskih arheoloških artefakata iz zbirke bečkoga Prirodoslovnog muzeja iskopanih u Austrijskome primorju.

Načelo pripadnosti zajednici nasuprot načelu provenijencije

Dr. sc. Salvator Žitko slovenski je povjesničar, muzeolog, urednik i kulturni publicist koji se posebno bavi poviješću Istre i slovenskoga Primorja, s naglaskom na društvene, socijalne i kulturne teme te kulturnu baštinu regije. Predsjednik je Povijesnog društva za južno slovensko Primorje (*Zgodovinsko društvo za južno Primorsko*), autor brojnih monografija i znanstvenih članaka o slovenskome i hrvatskome povijesnom razvoju u Austrijskome primorju tijekom 19. i 20. stoljeća te o razdoblju mletačke i habsburške uprave. Urednik je različitih publikacija i časopisa, uključujući *Acta Histriae* i *Annales*. Njegov rad često istražuje nacionalna, politička i ideološka suprotstavljanja u regiji. Kao član povjerenstva za pitanja povrata umjetničkih djela sudjelovao je u zasjedanju miješane jugoslavensko-talijanske delegacije na Brijunima 24. i 25. ožujka 1987., u trenutku kada su postala aktualna pitanja o sukcesiji država te kada su najviši međunarodni forumi za kulturu kao što je UNESCO-ov forum za povrat kulturnih dobara uveli

načelo provenijencije. Godine 2024. postao je član Međuresorne radne skupine pri Vladi Republike Slovenije za povrat kulturne baštine i arhivskoga gradiva iz Italije u Sloveniju.

Žitko u svojoj pomnoj studiji vrlo sustavno pristupa problemu baveći se problemima kolektivnog sjećanja, nacionalne svijesti, uloge kulturne baštine u identitetu i ugledu nacije te povratom umjetnina u prošlosti. Istru prikazuje kao regiju na križištu interesa austrijskoga i talijanskoga sustava zaštite. Daje oris djelovanja c. kr. Središnjeg povjerenstva s naglaskom na djelovanje Koparskog općinskog muzeja. Prikazuje talijanske zahtjeve za restitucijom nakon završetka Prvoga svjetskog rata prije i nakon saint-germainskoga mirovnog sporazuma, talijansko zauzimanje Primorja i formiranje Julijske krajine te odnos prema tamošnjoj kulturnoj baštini. U nastavku tematizira usvajanje međunarodnih normi o zaštiti kulturne baštine u međuratnom razdoblju te dvostruka mjerila Kraljevine Italije prema novim međunarodnim mjerama rasvjetljujući ih na primjerima sabirnih centara u Sassocorvaru u Montefeltru i Possagnu pokraj Trevisa. Nadalje tematizira djelatnost Nadzorništva za spomenike i galerije u Trstu između dva svjetska rata te uloge nadzornika Fausta Franca te ravnatelja gradskih muzeja u Udinama Carla Sameda de Marca u evakuaciji umjetnina iz slovenskoga Primorja u vilu Manin u Passarianu u lipnju 1940. Detaljno rasvjetljuje i političku pozadinu evakuacije umjetnina u kontekstu straha od vojnog djelovanja Kraljevine Jugoslavije.

U nastavku se koncentrira na grad Piran kao studiju slučaja, na grad čiji je arhiv dostupan istraživačima, pa je i povijest istraženija i provjerljiva. Daje povijesni pregled urbanističkog razvoja grada i njegovih spomenika. Tematizira i Tartinijev spomenik kao materijalizaciju talijanskoga karaktera grada i iredentističkih tendencija. Nadalje, prikazuje odvoz umjetnina 1940. godine te nestanak arhivskih dokumenata i knjiga iz Kopra do 1944. godine.

Temeljito se referira na slovenske i talijanske stručnjake koji su se nakon Drugoga svjetskog rata bavili nestalim umjetninama i njihovom evakuacijom. Obraduje i osnivanje i djelovanje Komisije za zaštitu spomenika i Gradskog muzeja u Piranu te Okružnog muzeja u Kopru. Iscrpno prikazuje nastojanja oko restitucije umjetnina od 1954. do samostalnosti Slovenije ističući posebno napore koparskoga biskupa Janeza Jenka te inicijative i stajališta talijanske struke. Usprkos mnogim naporima oko vraćanja umjetnina na mjesta njihovih provenijencija, to se još nije dogodilo. Dugo nije bilo moguće ni ubicirati mjesto pohrane umjetnina, koje su pak 2005. godine, nakon restauriranja, izložene u Rimu. Čuvale su se do 1972. u Rimskome nacionalnom muzeju, a poslije u *Palazzo Venezia* u Rimu,

da bi u konačnici od 2013. godine većinom bile izložene u Gradskome muzeju Sartorio u Trstu, a neka djela i u mletačkoj Akademiji. Arhivsko gradivo inkorporirano je u mletački Arhiv.

Bit su problema drukčije percepcije pripadnosti kulturne baštine. Jedna koja se zalaže za autentičnost lokacije, mjesto provenijencije, i druga koja se zalaže za pripadnost zajednici, pa – s obzirom na to da se zajednica odselila – ne vidi razloga za povratom baštine na njezino izvorno mjesto. Većina arheoloških i umjetničkih predmeta izložena je danas u Trstu, teritorijalno najbližem dijelu Italije u kojem uglavnom i žive Talijani koji su između 1943. i 1955. godine napustili slovenski i hrvatski teritorij.

Naslovnica knjige prikazuje prazninu u kapeli piranske crkve sv. Franje u kojoj se nekoć nalazilo djelo Vittorea Carpaccia *Marija s Djetetom i svecima* (1518., ulje na platnu, 210 x 280 cm). Na unutrašnjosti stražnjeg omota knjige nalazi se fotomontaža koja je sugestivno rekonstruirala nekadašnju vizualnu cjelinu retabla kapele lombardskoga renesansnoga sloga koju je definiralo to vrijedno Carpacciovo djelo naslikano baš za Piran, što proizlazi iz njegova ikonografskog programa te vizure grada u pozadini.

Partikularizam nasuprot univerzalizmu

Dr. sc. Brigitta Mader austrijska je istraživačica, predavačica i znanstvenica koja se bavi arheologijom, poviješću znanosti, zaštitom baštine i poviješću Istre. Predavačica je u Institutu za prapovijest i povijesnu arheologiju na Sveučilištu u Beču te je suradnica istraživačica u Austrijskom arheološkom institutu (*Österreichisches archäologisches Institut, ÖAI*) pri Austrijskoj akademiji znanosti (*Österreichische Akademie der Wissenschaften, ÖAW*). Suraduje i s institutom IRRIS (*Institute for Research, Development and Strategies of Society, Culture and Environment*) u Kopru. Autorica je brojnih znanstvenih članaka i nekoliko monografija objavljenih na njemačkome, slovenskome i drugim jezicima koji se bave temama poput razvoja discipline pretpovijesne arheologije u austrijskome dijelu Austro-Ugarske Monarhije i djelovanja c. kr. Središnjeg povjerenstva za zaštitu spomenika u Istri. U fokusu njezinih istraživanja poglavito su arhivska istraživanja. Povijest istraživanja uključuje i istraživanje povijesnih pozadina i motiva te istraživanje biografija i osobnih mreža.

U vješto pisanoj studiji baziranoj na arhivskim izvorima, koju se čita poput napete povijesne drame s bogatom psihologizacijom likova, kolegica Mader čitatelja uvodi u samu srž odnosa, a zatim objašnjava širi povijesni i institucio-

nalni kontekst. Riječ je o nalazima Pietra Savinija u špiljama tršćanskoga zaleđa te na Krasu iz razdoblja 1909.–10. godine koje je on bio ponudio na otkup c. kr. Prirodoslovnomu muzeju u Beču. Osim Savinija, koji je do nalaza dolazio obilaskom špilja, sustavnija su istraživanja na području nekadašnjeg Austrijskog primorja provodili i Karl Ludwig Moser, Carlo de Marchesetti, Moriz Hoernes i Josef Szombathy. Prehistorijski nalazi iz Austrijskog primorja postali su predmetom talijanskih zahtjeva za povratom nakon Prvoga svjetskog rata. Kolegica diferencira uloge c. kr. Središnjeg povjerenstva (preteče *Bundesdenkmalamta*), bečkoga antropološkog društva, c. kr. Prirodoslovnog muzeja i Povjerenstva za prehistoriju carske Akademije znanosti.

Detaljno obrađuje utjecaj mirovnih pregovora, ali i djelovanje povjerenstva za prekid vatre, Savinijev neuspješni pokušaj restitucije i ključnu ulogu Piera Sticottija u pregovorima s ravnateljem antropološko-etnografskog odjeljenja bečkoga Prirodoslovnog muzeja Josefom Bayerom oko provedbe Austrijsko-talijanskog ugovora o umjetničkim djelima od 4. svibnja 1920. Pregovori su rezultirali kompromisnim rješenjima koja su poštivala znanstvena načela smislenosti cjelina u zbirkama. Prehistorijski predmeti iz bečkoga muzeja u konačnici su pohranjeni i izloženi u *Museo d' Antichità* u Trstu.

Altruizam nasuprot egoizmu

Monografija otvara ključna, ali i osjetljiva pitanja o povratu i zaštiti baštine te zajedničkoj odgovornosti u današnjoj Europi. Austro-Ugarska Monarhija, za razliku od većine onodobnih europskih država, bila je multietnička, multikonfesionalna i višejezična zajednica naroda (u tom aspektu slična današnjoj Europskoj uniji) koja je tijekom 19. stoljeća kulturnom politikom naglašavala ulogu govornika njemačkoga jezika kao kulturnih nositelja velikoga carstva, ali je jednako tako ohrabivala stvaranje kulturnih ustanova i društava pojedinih etničkih zajednica. Rudolf Eitelberger iznio je 1856. u *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* viziju osvještavanja i senzibiliziranja šire javnosti. Zadaća c. kr. Središnjeg povjerenstva, prema Czoernigu, pri njegovu osnutku bila je „pronaći, opisati, očuvati, gdje je to potrebno i izvedivo restaurirati spomenike graditeljstva te probuditi i njegovati kod puka svijest i poštivanje općeg dobra svih.“ (*Jahrbuch der k. k. Central-Commission*, 1856). Samo iz tako postavljenoga i realiziranog plana mogao je poslije proizići Rieglov *osjećaj koji nas tjera na poštivanje starine*. Na tvrdnju njemačkoga povjesničara umjetnosti, sveučilišnoga profesora i umjetničkoga topografa Georga Dehia da „mi konzerviramo spomenik jer je dio

našeg nacionalnog bitka“ Alois Riegl, sveučilišni profesor i glavni konzervator Središnjeg povjerenstva, 1905. godine (*Neue Strömungen in der Denkmalpflege*) odgovorio je: „Recimo smjesta da nam se takvo shvaćanje čini previše uskim; kod Dehia se očito još uvijek javlja kao posljedica izopćavanja devetnaestostoljetnog gledišta koje je značaj spomenika uglavnom tražilo u ‘povijesnom’ trenutku. (...) Kao što mi, u pogledu unatrag, možemo zamisliti naše pretke poput produžetka našeg vlastitog bitka, tako se i spomenici predstavljaju kao produžetak naše vlastite retrospektivne kreativnosti.“ U istom tekstu zaključuje kako se čini da je ovdje nacionalni egoizam oslabljen do razine ljudskog egoizma, a da je osjećaj koji počiva u temeljima zaštite spomenika jako blizak čistom altruizmu.

Koncem 19. i početkom 20. stoljeća pojedine su skupine unutar monarhije sve više počele isticati želju za političkom emancipacijom, što se očitovalo i u nepoštivanju službe zaštite, pa je uslijedio Rieglov pokušaj uzdizanja starosne vrijednosti na nadnacionalni, svima prihvatljiv zajednički kriterij. U tradiciji habsburškog inzistiranja na harmoničnom suživotu raznih nacija, plemena i jezika u Monarhiji u *Modernom kultu spomenika* 1903. iznio je viziju u kojoj „Čeh istom neutaživom željom želi doživjeti ozračje dalmatinskih katedrala, kao što Štajerac ono tirolskih zidnih slika ili Šlezijac ono salcburških talijanizirajućih djela“. Njegovi su nasljednici i realizatori ideje preustroja službe zaštite slijedili novo univerzalističko poimanje u kojem su umjetnost i znanost (treba napomenuti da je druga polovina 19. stoljeća bilo razdoblje diferencijacije metodologija i osamostaljenja povijesnih znanosti) imale važnu ulogu u sustavu vrijednosti. Nove univerzalističke stavove, međutim, nije dijelila široka baza konzervatora i dopisnika odgojenih u duhu historicizma i stilskeg restauriranja. Šest godina nakon definiranja *starosne vrijednosti* kao osnove novog pristupa spomenicima uslijedio je futuristički manifest. Rieglov altruizam postao je ponovno aktualan 1970-ih godina, kada se uspostavljanjem kategorije svjetske kulturne baštine, nakon niza međunarodnih deklaracija i sporazuma radilo na gradnji mira, suradnji i afirmaciji univerzalnih vrijednosti, čemu su znatno pridonijeli talijanski teoretičari poput Angelisa d'Ossata, Gazzole, Panea i Brandija.

Ideja jednonacionalne države i dva svjetska rata promijenili su granice i prouzročili dalekosežne demografske posljedice multietničkih regija, doveli do znatnih trauma uslijed odmazdi, pojednostavnjenja i nepravdi s dalekosežnim političkim i kulturnopolitičkim posljedicama. Talijanska kultura u europskoj civilizaciji nije samo talijanska nego je obilježila mnoga razdoblja i regije i utjecala na njih postavši dio općega civilizacijskog, osobito kršćanskog imaginarija, pogotovo u struci povijesti umjetnosti kojoj su, kako je 1919. godine isticao Max

Dvořák, pridonijeli mnogi ne-Talijani. Bila je prisutna i na istočnoj jadranskoj obali kako u vidu zajednice koja je živjela u multikulturnom okruženju, tako i u umjetnosti dijelom nastaloj na tlu današnje Italije i importiranoj, a dijelom nastaloj u lokalnoj sredini primajući i prerađujući utjecaje i trendove te dajući i tipičan lokalni doprinos.

Znanstvena monografija *Med Benetkami in Dunajem* bavi se temom sudbine kulturne baštine Istre i slovenskoga Primorja tijekom i nakon ratnih događaja Prvoga i Drugoga svjetskoga rata. Otkriva dugo prešućivanu priču o tome što se događalo s kulturnom baštinom regije tijekom ratnih evakuacija te poslijeratnih političkih promjena i migracija. Autori knjige mirno i rječito zagovaraju univerzalnost i načelo provenijencije, izražavaju povjerenje u suvremenu znanost i umjetnost te suradnju kolega raznih nacija. Carpacciova slika iz piranske franjevačke crkve do rujna 2025. godine nalazila se u franjevačkom samostanu u Padovi, što je bio rezultat izdvajanja piranskoga i creškoga samostana 1919. godine iz Provincije sv. Jeronima i potpadanje pod padovansku provinciju. Dana 4. rujna 2025. vraćena je u Piran te je naknadno poslana na restauriranje u Ljubljano. Fotomontaža slike Vittorea Carpaccia pokazala se proročkom, bila je aktivni zagovor realizacije još 1990-ih godina tematiziranog povrata kojemu je pridonio i međunarodni znanstveni skup iz 2018. godine. Nadajmo se da će suvremena politika i znanost pronaći rješenja i za ostale umjetnine, knjige i arhivsko gradivo. Znanstvena monografija *Med Benetkami in Dunajem* vrlo je vrijedan doprinos toj osjetljivoj i važnoj temi.

Franko Ćorić